

Kerkgeschiedenis II

Van 1054 tot vandaag

Els Agten
2022-2023

Hoofdstuk 2

Kerk en Staat

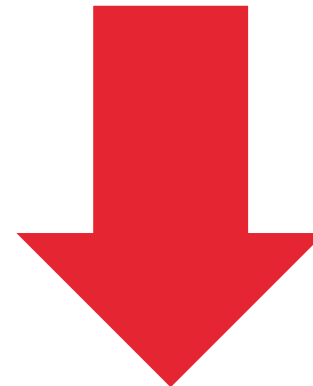
Inleiding

**Constantijn en het
Edict van Milaan (313)**
Vrijheid en tolerantie
voor het christendom
vanuit de staat

Eén God,
één keizer,
één Rijk

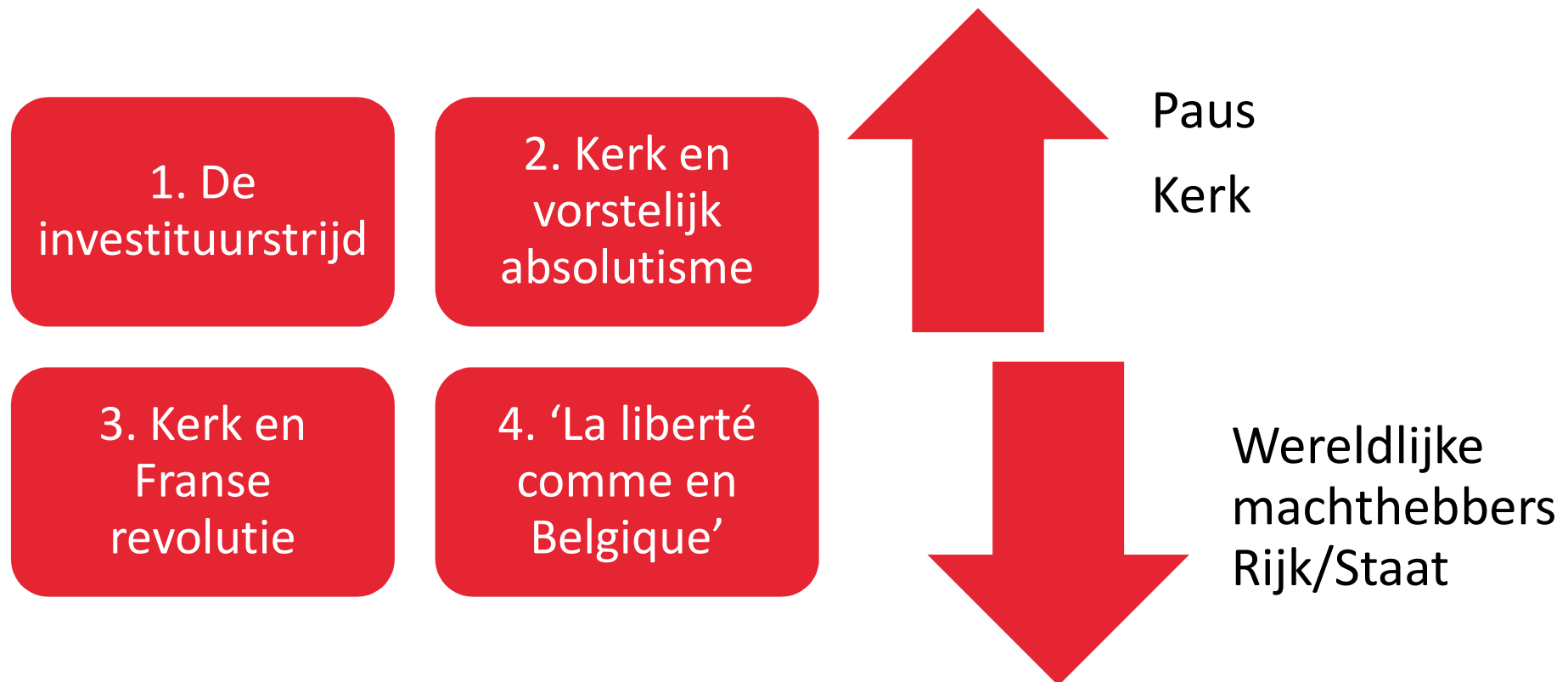

Paus
Kerk

Wereldlijke
machthebbers
Rijk/Staat

Inleiding

1. De Investituurstrijd

'Duistere eeuw' (880-1046)

- **Politiek: verbrokkeling Karolingisch Rijk**
 - Feodalisme en strijd van leenmannen om territorium
 - Externe invloeden: Saracenen, Hongaren, Noormannen, Beleg van Parijs (885), ...

'Duistere eeuw' (880-1046)

- **Religieuze stabiliteit?**
 - Aanvankelijk versterkte positie van de **paus**: rechtstreekse macht *zonder* tussenkomst van anderen en hoogtepunt wereldlijke macht (9de eeuw)
 - Paus ↔ keizer: 'pseudo-isidorische decretalen' en 'schenking van Constantijn'

1. De Investituurstrijd

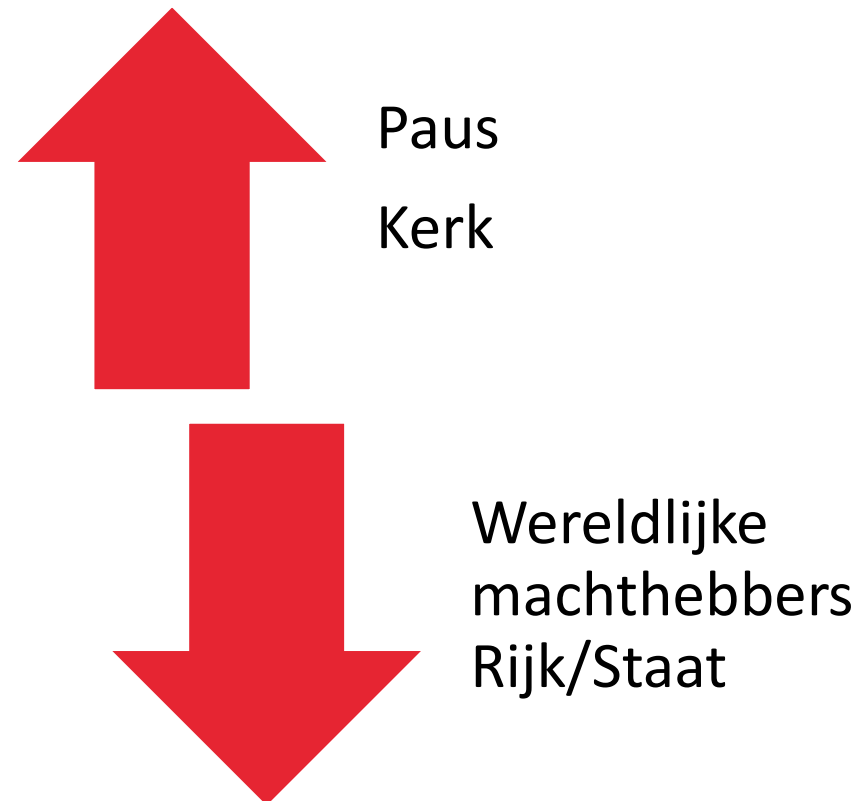
- **Pseudo-isidorische decretalen**

- Gezag van de pausen steeg eeuwenlang al boven de wereldlijke macht uit
- Hoogste gezag op aarde, ook over keizer en koningen

- **Schenking van Constantijn**

- Vervalste Latijnse oorkonde: Constantijn wereldlijk gezag over het Westen aan paus Sylvester I

Versteviging pauselijk gezag tijdens pausschap Nicolaas I (858-867)

1. De Investituurstrijd

Pausschap als speelbal in handen van enkele Romeinse adellijke families na dood Nicolaas I

- Senatrix Marozia: geliefde van één paus, moordnares van een tweede en moeder van een derde
- Paus Stephanus VI en de opgraving van zijn voorganger Formosus wegens een politiek geschil

1. De Investituurstrijd

Afkalving van de (morele) waarde van het pausschap

- Doorn in het oog van de Duitse vorsten
- Otto I (936-973)
 - Herstel van het Duitse rijk naar het voorbeeld van het Karolingische Rijk
 - Herstel van de kerk: betrouwbare Duitse bisschoppen aanstellen met celibaatsplicht
- Beeld van de keizer HRRDN als 'plaatsbekleder van Christus' onder zijn opvolgers

1. De Investituurstrijd

1046 en 3 elkaar bekampende pausen

- *Paus Benedictus IX, paus Silvester III en paus Gregorius VI*
- **Hendrik III (1039-1056) en de Synode van Sutri (1046)**
 - Telkens een Duitse bisschop als paus
 - Streven naar **evangelische hervorming**: Kerk losmaken van wereldlijke belangen (< kloosters)
- Pauskeuze in de handen van de **kardinalen** leggen (1059): Keizer en Romeinse adel buitenspel
- Verkiezing van **Gregorius VII** (1073)

1. De Investituurstrijd

Gregorius VII

- Voormalige monnik van Cluny
- **Gregoriaanse hervorming:**
 - = Ijveren voor vrijheid en zuiverheid van de gehele kerk
- **Strijd tegen lekeninvestituur**
 - = Praktijk om leken aan te stellen in kerkelijke ambten als bisschop of abt
 - Verbonden met simonie (koop en verkoop van kerkelijke ambten)

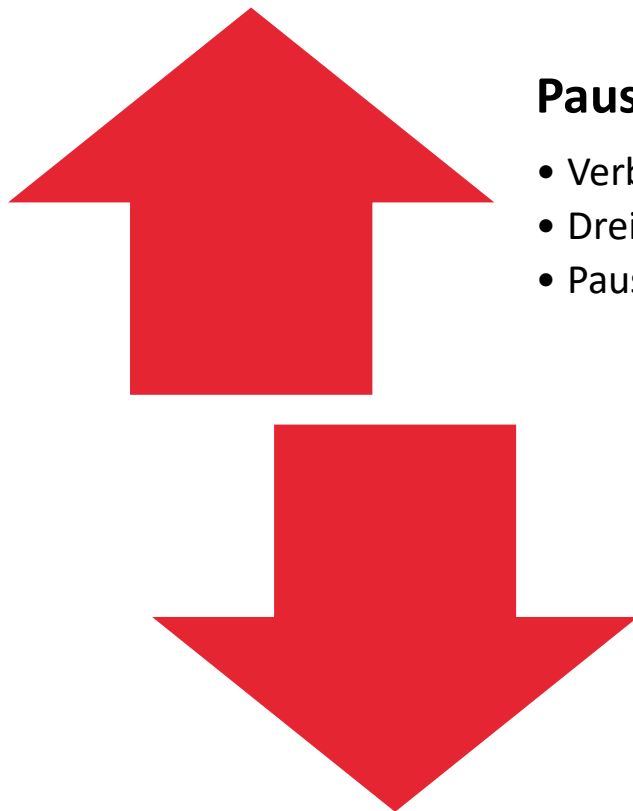
1. De Investituurstrijd

Gregorius VII

- Veroordeling van de lekeninvestituur in document *Dictatus papae*
 - Paus als **opperherder** van de hele christendheid en dus boven alle bisschopen, vorsten en zelfs de keizer
- **Werkelijke krachtmeting** met Hendrik IV (1056-1106)
 - Beiden kandidaat voor bisschopszetel van Milaan

1. De Investituurstrijd

Paus Gregorius VII (1073-1085)

- Verbod op lekeninvestituur
- Dreigen bij keizer met kerkelijke ban
- Paus als machtigste man van West-Europa

Keizer Hendrik IV (1056-1106)

- Reactie op ban: paus afzetten tijdens rijksdag te Worms
- Duitse bisschoppen achter keizer maar later eis tot verzoening met paus
- Boetetocht naar burcht van Canossa
- Tegenreactie met veldtocht en paus in ballingschap

Oplossing in 12de eeuw met het concordaat van Worms (1122):
tweevoudige investituur (geestelijke door staf/ring en wereldlijke door scepter)

Hendrik IV

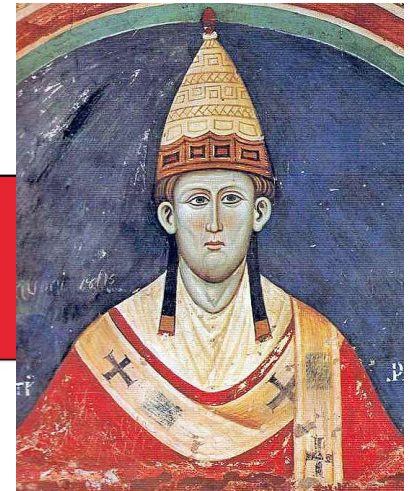
Paus Gregorius VII

Duitse bisschoppen Bisschoppen in heel Europa

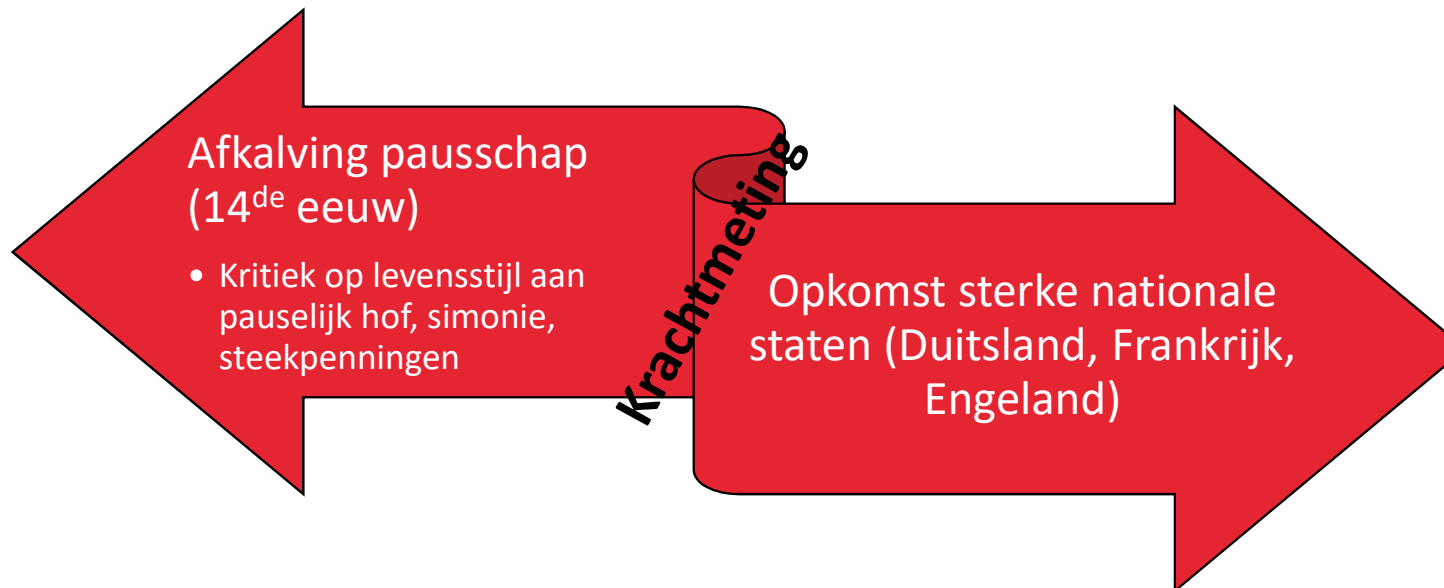
2. Kerk en absolutisme

Innocentius III (1198-1216)

- Wereldlijke en kerkelijke macht van de paus ↗
 - Aan het hoofd van de hele Westerse christenheid
- Paus als '**plaatsbekleder van Christus**': vorsten moesten zich schikken naar de pauselijke wil
 - Voogd van Frederik II, erfgenaam Duitse Rijk
 - Gebruik van *interdict* (kerkelijke schorsing)
- **Actief hervormingsbeleid**
 - Vierde Lateraanse Concilie (1215): manifestatie pauselijke macht en invloed op geloofsbeleving (o.a. transsubstantiatie – zie H6)

2. Kerk en absolutisme

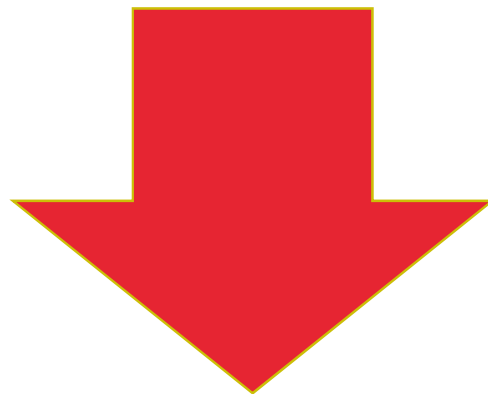

2. Kerk en absolutisme

Bonifatius VIII (1294-1303)

- ≈ Gregorius VII
- *Unam sanctam*: paus als hoofd christelijke wereld geestelijke én wereldlijke macht
- Ban over Filips de Schone en *interdict* in Frankrijk
- Ineenstorting pauselijke opperheerschappij na dood Bonifatius (1303)

Koning Filips de Schone (Frankrijk)

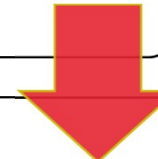
- Koninklijke belasting op kerkelijk bezit in Frankrijk, maar verbod paus
- Stop uitvoer goud en zilver naar Rome
- Vergadering met de drie standen (steun)
- Concilie en gevangenneming Bonifatius

2. Kerk en absolutisme

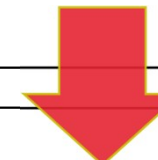
Verkiezing nieuwe paus

- Machtsstrijd tussen Italiaanse (lijn Bonifatius) en Franse kardinalen (lijn Filips de Schone)

Compromis in 1305 in Clemens V (1305-1314)

- Fransman met visie Bonifatius op pauselijke macht
- Verhuis hof naar **Avignon (1309-1377)**: 'Babylonische ballingschap'

Terug naar Rome onder Gregorius XI (1370-1378)

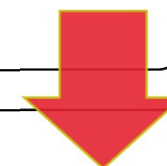
- Nieuwe verdeeldheid na zijn dood in 1378
- Verkiezing **Urbanus VI** in afwezigheid van Franse kardinalen
- Nieuw conclaaf in Avignon met **Clemens VII**

2. Kerk en absolutisme

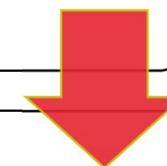
Verscheurdheid in Europa

- Paus in Rome (**Urbanus VI**) ↔ Paus in Avignon (**Clemens VII**)

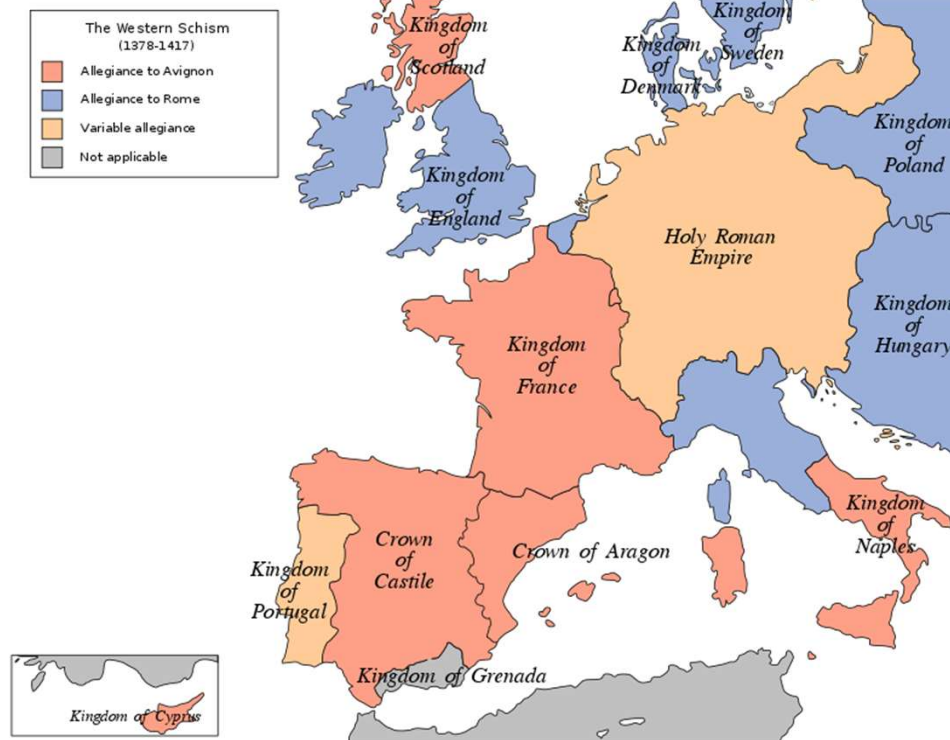
Concilie in Pisa (1409)

- Oplossing? Afzetting twee pausen en verkiezing derde paus **Alexander V**
- **Drie rechtmatige pausen** in Rome, Avignon en Pisa

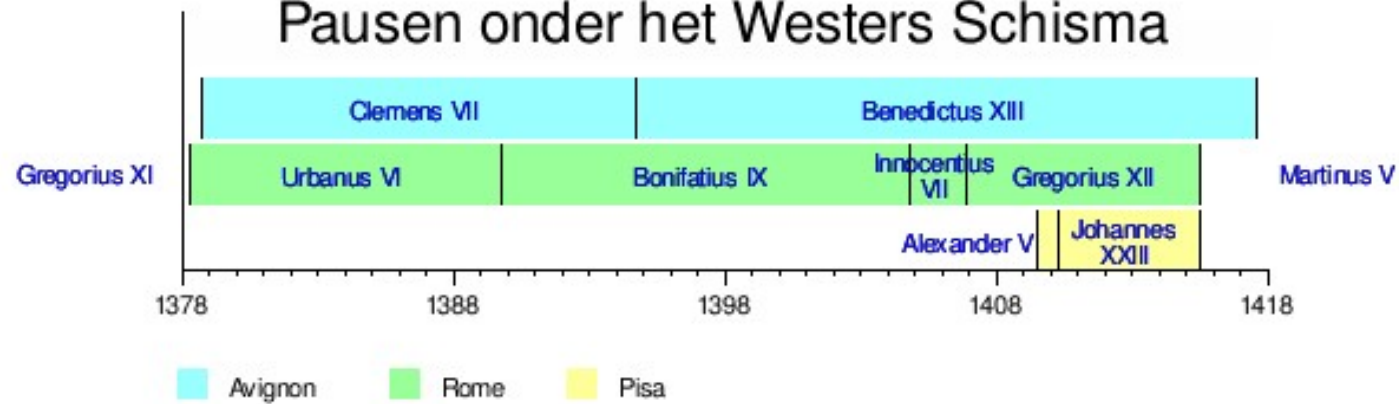

Concilie van Konstanz (1414-1415)

- Aftreden paus van Rome, gedwongen aftreden paus van Pisa en dood paus van Avignon
- Nieuwe paus **Martinus V** (1417-1431)

Pausen onder het Westers Schisma

2. Kerk en absolutisme

- Wie kwam welk gezag toe?
- Natuur van de kerk

2. Kerk en absolutisme

Gallicanisme in Frankrijk (17de eeuw)

- *Achtergrond*
 - **Absolutistische** vorsten die de katholieke kerk meer en meer onder **staatsgezag** wilden stellen ↔ idee van een universele kerk
 - **Lange traditie van spanningen** tussen universele kerk en Frans koningshuis (cf. Westers Schisma)
- **Gallicanisme**
 - Katholieke Kerk meer en meer onder staatsgezag willen stellen
 - Frankrijk min of meer onafhankelijk van Rome en een soort zelfbeschikkingsrecht *ecclesia gallicana* (soort nationaal katholicisme met aantal voorrechten)

2. Kerk en absolutisme

Gallicanisme in Frankrijk (17de eeuw)

- **Lodewijk XIV ↔ Innocentius XI**: conflict over inkomsten vacante bisschopszetels (1673)
- Gallicanisme: paus als buitenlandse potentaat
- Verklaring tegen het centralisme van het pausschap door Bossuet (1682) met vier Gallicaanse artikelen

2. Kerk en absolutisme

1. De paus heeft alleen zeggenschap (jurisdictie) in geestelijke zaken. Voor de tijdelijke aangelegenheden is de koning geheel onafhankelijk van de paus;
2. De kerkvergadering staat boven de paus;
3. De macht van de paus wordt beperkt door de tradities van de Franse kerk;
4. De paus is niet onfeilbaar, alleen de kerk als geheel is onfeilbaar.

2. Kerk en absolutisme

Gallicanisme in Frankrijk (17de eeuw)

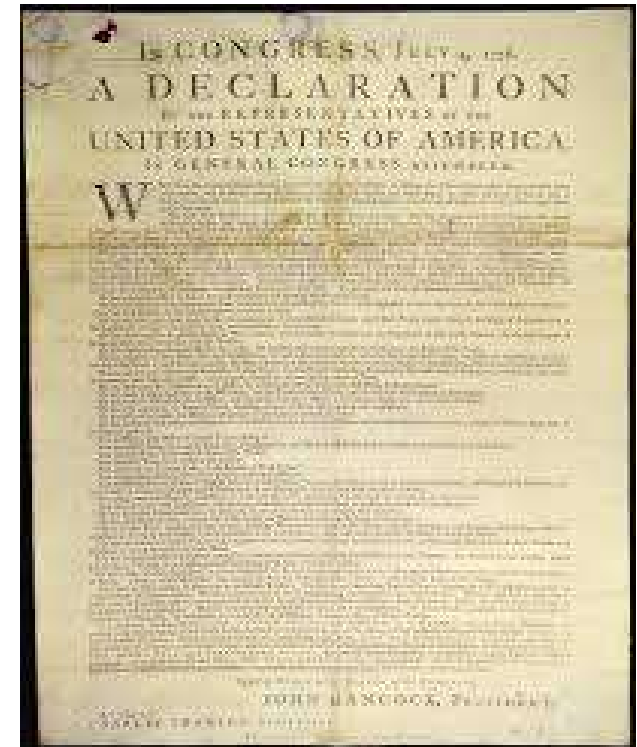
- **Beperkte triomf van Lodewijk XIV**
- Nieuwe ruzie over asielrecht van buitenlandse gezanten
 - Paus en dreiging van excommunicatie voor Franse koning
 - Koning: gallicaanse artikelen intrekken
 - Franse geestelijkheid: onderwerpen aan de paus
- *Geen nationale Franse kerk, maar spanningen tussen landskerk en universele kerk bleef bestaan tot de 20ste eeuw*

3. Kerk tussen Revolutie en Restauratie

Amerikaanse Revolutie (1775-1783)

- **Amerikaanse Vrijheidsoorlog:**
onafhankelijkheid van de koloniën ten opzicht van het Britse moederland
- **Verdraagzaamheid** en verlicht ideaal van **godsdienstvrijheid**
- *Declaration of independence*
(‘Onafhankelijkheidsverklaring’, 1776)
 - Scheiding van kerk en staat
 - Volkomen vrijheid van godsdienst (niet bevooroordeelen of hinderen)

3. Kerk tussen Revolutie en Restauratie

Franse Revolutie (1789)

- Lodewijk XVI en crisis (honger, belastingen)
- **Staten-Generaal** (3 standen) (niet meer samengekomen sinds 1614) → Burgerij en eigen Nationale Vergadering
- Bestorming van de **Bastille** op 14 juli 1789 en revolutie (onder leiding van de Nationale Vergadering)
- ‘**Verklaring van de rechten van de mens en van de burger**’ (26 augustus 1789): dwaling of niet? (‘voor het aangezicht van het Opperwezen’)

3. Kerk tussen Revolutie en Restauratie

Verlichting ↔ Kerk

- Aanvankelijk niet antigodsdienstig
- **Verraad** gepleegd aan het evangelie door nauwe banden koningschap en oude machtsverhoudingen AR
- **Anti-kerkelijke maatregelen** in najaar 1789
 - Kerkelijke goederen als nationaal bezit, priesters salaris van de staat, sluiting kloosters, bisdomsgrenzen // departement, staatsambtenaren, ...
- **Geleidelijke afschaffing** van de christelijke religie vanaf 1793
 - Poging om de Franse samenleving te **ontkerstenen**: nieuwe kalender, verbod feestdagen, ...
- **Cultus van de rede**: scheiding van kerk en staat en afschaffing christelijke godsdienst

3. Kerk tussen Revolutie en Restauratie

1798: **Napoleon** en bezetting van **Rome (republiek)**: Pius 'de zesde en de laatste' (*cf. volgende paus ook Pius*)

1799: **Staatsgreep** in Frankrijk

- Kerk en invloed op bevolking
- 15 juli 1801: **Concordaat** met de paus (richtinggevend, ook buiten Frankrijk)

Franse kerk werd geen staatskerk, maar tolerantie voor katholieke religie en **staatscontrole**. Kerk werd een **staatsdepartement**. Geen geprivilegieerde positie meer.

3. Kerk tussen Revolutie en Restauratie

1804: Paus aanwezig bij **keizerskroning**
Napoleon

1808: **Bezetting** van Rome
1809: Inlijving Kerkelijke Staat bij Frankrijk
(**excommunicatie** Napoleon en **gevangenschap**
paus)

1812: **Nederlagen** Napoleon
1815: Slag bij Waterloo en **terugkeer** paus uit
ballingschap als held

4. *La liberté comme en Belgique*

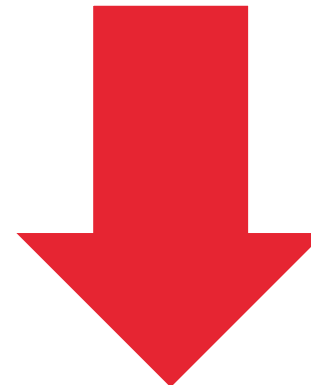
19de eeuw

Moderne pluriforme en
liberale staat met vrijheden
van de nieuwe tijd (o.a.
drukkers)

Grote opgang van de
wetenschappen: spanning
met gelovig wereldbeeld

Restauratie

Liberale en
moderne ideeën

4. *La liberté comme en Belgique*

Onafhankelijkheid van België (1830)

- Alliantie tussen liberalen en katholieken als voorstanders van de moderne vrijheden
- Katholieken en ideeën van Hugues Félicité de Lamennais (1782-1854): verzoening katholieke kerk met vrije pers en onafhankelijkheid van de staat
- Sterke focus op Rome en paus (**ultramontanisme**)
- Veroordeling 'modernismes' in verschillende encyclieken

4. *La liberté comme en Belgique*

Koning Willem I

- Congres van Wenen (1815): België en Nederland opnieuw samengevoegd
- Beschermheer van de protestantse kerk

Weerstand van de liberalen:
geloof in de liberale vrijheden,
zoals democratie en
verdraagzaamheid, aangetast

Weinig vrienden onder de
katholieke meerderheid in het
zuiden van zijn land

4. *La liberté comme en Belgique*

België

- Willem I als beschermheer van de protestantse kerk
- Restauratieve politiek ↔ liberalen en katholieken
- 1830: Juli-revolutie (Parijs) en **Belgische onafhankelijkheid**
- Verbond katholieken en liberalen: **nieuwe grondwet**
 - Eén van de meest liberale grondwetten uit Europa
 - Duidelijke verwijzing naar de relatieve scheiding van kerk en staat (voordeel voor de kerk?)

Art. 21

- De Staat heeft niet het recht zich te bemoeien met de benoeming of de installatie der bedienaren van enige eredienst of hun te verbieden briefwisseling te houden met hun overheid en de akten van deze overheid openbaar te maken, onverminderd, in laatstgenoemd geval, de gewone aansprakelijkheid inzake drukpers en openbaarmaking.
- Het burgerlijk huwelijk moet altijd aan de huwelijksinzegening voorafgaan, behoudens de uitzonderingen door de wet te stellen, indien daartoe redenen zijn.

Art. 181

- De wedden en pensioenen van de bedienaren der erediensten komen ten laste van de Staat; de daartoe vereiste bedragen worden jaarlijks op de begroting uitgetrokken.
- De wedden en pensioenen van de afgevaardigden van de door de wet erkende organisaties die morele diensten verlenen op basis van een niet-confessionele levensbeschouwing, komen ten laste van de Staat; de daartoe vereiste bedragen worden jaarlijks op de begroting uitgetrokken.

4. *La liberté comme en Belgique*

'La liberté comme en Belgique' ↔ Rome

- *Geen scheiding* tussen kerk en staat maar een wederzijdse onafhankelijkheid (Sterckx)
- Privileges behouden waarvan Kerk in principe afstand van deed

Liberalen ↔ katholieken

- Katholieken en bevoorrechte positie (onderwijs, financiering staat, kerkfabrieken,...)
- Afname '**unionisme**' en bittere strijd om de macht
 - **Katholieken**: inmenging van de staat in kerkelijke aangelegenheden voorkomen
 - **Liberalen**: kerk zich ook onthouden van inmenging in het politieke leven

De cursus in een notendop

Chronologisch

a. Hoge en Late Middeleeuwen
(1054 – ca. 1500)

b. Van hervorming tot verlichting
(ca. 1500 – ca. 1789)

c. Kerk en de moderne tijd
(ca. 1789 – ca. 1945)

d. Eigentijdse kerkgeschiedenis
(ca. 1945 – nu)

Thematisch

1. Beknopt kerkhistorisch overzicht

2. Kerk en Staat

3. Kerk en de anderen

4. Kerk in beeld

5. Orthodoxie en orthopraxie

6. Canon, credo en concilies